

Teza neo-fregeeană din semantica bidimensională

În eseu de față voi argumenta faptul că teza descriptivistă formulată de Frege poate, înțeleasă în termeni modali, să răspundă cu brio criticii lui Kripke. În acest sens, mă voi folosi preponderent de lucrările lui David Chalmers asupra semanticii bidimensionale. Acest mod de a aborda problema, deși mai vechi în filosofia secolului XX (pot fi amintiți Kaplan și Stalnaker), se concretizează cel mai bine în filosofia lui Chalmers prin faptul că acesta se axează pe ideea de posibilitate ca posibilitate *epistemică*, pe când ceilalți se axau, în principal, pe *context*. Această diferență este importantă deoarece astfel devine fezabilă o lărgire a ariei de acoperire a semanticii bidimensionale care să poată include și numele proprii și genurile naturale.

Mai concret, planul pe care îl voi urma mai departe va fi să trasez granițele generale ale teoriei lui Frege (importantă fiind, aici, axarea pe faptul că el leagă înțelesul [*meaning*] de rațiune [*reason*]). Apoi, voi mula teoria lui Carnap pe cea fregeeană, arătând că noțiunea de „intensiune” poate fi interpretată ca însemnând ceva foarte asemănător cu „sensul” lui Frege. De asemenea, această mișcare permite o reconfigurare a discursului despre înțeles în termeni modali. De altfel, iar aceasta este cotitura care permite dezvoltarea tezei neo-fregeene, a lega *necesarul* de *a priori*, așa cum a făcut-o Kant, este puntea care leagă definitiv teoriile celor doi filosofi de secol XX menționați. Însă pentru ca acest lucru să fie acceptat, trebuie răspuns criticii lui Kripke care, secerând premisa kantiană, distruge și „triumghiul de aur” construit între înțeles, rațiune și modalitate.

Pentru Frege numele și descrițiile au, de obicei, o referință. Referința unui termen singular (cum e un nume) e un individ – referința lui „Luceafărul de seară” este planeta Venus, la fel cum referința expresiei „profesorul lui Alexandru cel Mare” este Aristotel. Referința unui termen general este o clasă de obiecte, iar referința unei propoziții este valoarea sa de adevăr. Frege, însă, remarcă faptul că mai există un aspect al înțelesului care dă seama de însemnătatea cognitivă [*cognitive significance*] a unei expresii – anume de modul în care *înțelegem* denotatul unui termen. „Luceafărul de seară” și „Luceafărul de dimineață” au același referent, anume planeta Venus. Dacă am rămâne aici, însă, ar decurge faptul că propoziția „Luceafărul de seară este Luceafărul de dimineață” ar fi totuna cu „Venus este Venus” sau „A este A”, adică ar fi o

propoziție analitică. Este evident, totuși, că propoziția în cauză ar putea să sporească cunoașterea cuiva care nu știe că este vorba de același corp ceresc. Deci nu are cum fi decât o propoziție sintetică. Acest lucru, însă, nu rezultă doar din conceptul de referință, astfel că Frege dă seama de această situație prin conceptul de „sens”. Dacă doi termeni „Luceafărul de seară” și „Luceafărul de dimineață” au o însemnătate cognitivă diferită atunci au un sens diferit – adică au un înțeles diferit. Astfel, teza fregeeană poate fi exprimată în felul următor: **două expresii „A” și „B” au același sens ddacă „A ≡ B” este cognitiv ne semnificativă.**¹ David Chalmers explică clauza însemnătății cognitive drept „ceea ce nu este cunoscut trivial de către o ființa rațională”.² Această explicație este menită să sublinieze nexul creat de Frege între înțeles și rațiune.

Teoria lui Frege rămâne, în schimb, incompletă și confuză. Carnap este cel care abordează problema înțelesului prin noțiunile modale de posibilitate și necesitate. El introduce ideea de „adevăr-L”: „o propoziție ϕ este adevărată-L într-un sistem S dacă și numai dacă ϕ este adevărat în S în așa fel încât adevărul său poate fi inferat doar în baza regulilor semantice ale lui S, fără trimiteri la fapte exterioare.”³ Aceasta poate fi înțeleasă mai ușor cu ajutorul semanticii lumilor posibile. Pentru Carnap o expresie are o extensiune și o intensiune. Extensiunea unei expresii P este P aplicat la lumea actuală. Așadar, extensiunea expresiei „ființe-cu-inimă” sunt toate ființele din lumea actuală care au inimă. Dar, pe de altă parte, extensiunea expresiei „ființe-cu-rinichi” se întâmplă să fie aceeași cu cea a expresiei anterioare. Este cât se poate de clar, în schimb, că nu este *necesar* ca toate ființele cu rinichi să aibă inimă și vice-versa. În aceeași lume, cei doi termeni sunt co-extensivi, dar nu sunt *cu necesitate* astfel. Altfel spus, în altă lume posibilă ei au extensiuni diferite. Pentru Carnap, două expresii au aceeași intensiune dacă sunt necesar co-extensivi. Teza formulată ar suna în felul următor: **„A” și „B” au aceeași intensiune ddacă „A ≡ B” este necesar.** O intensiune, după cum explică C. I. Lewis, „conține orice trebuie să fie adevărat despre orice lume posibilă pentru ca propoziția să i se aplice sau să fie adevărată

¹ Unde „A ≡ B” este adevărat ddacă A și B au aceeași referință. Dacă „A” și „B” sunt termeni singulari, atunci „A ≡ B” va fi identitatea „A=B”; dacă ele sunt propoziții, atunci „A ≡ B” va fi bicondiționalul „A ddacă B”.

² Chalmers, David J., „The foundations of two-dimensional semantics”, în *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications*, pp. 55-140, Oxford University Press, 2006, p. 57.

³ Carnap, Rudolf, *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*, University of Chicago Press, 1988, p. 10.

la lumea respectivă”.⁴ Se poate vedea cum conceptul de intensiune funcționează asemeni celui de „sens” la Frege. Este cognitiv semnificativ faptul că toate ființele-cu-rinichi sunt ființe-cu-inimă, chiar dacă au aceeași extensiune, adică aceeași referință. Pentru Frege, ele au sens diferit. Dacă relația celor doi termeni ($a=b$), pe de altă parte, este insignifiantă cognitiv, adică trivială, atunci atât sensul celor doi termeni coincid, cât și intensiunea lor.

David Chalmers susține că asemănarea dintre teza lui Frege și cea a lui Carnap poate fi întărită acceptând o teză mai veche, una ce leagă modalitatea de rațiune. Teza cum că o propoziție este necesară dacă și numai dacă este a priori sau „cunoscută trivial” (cum se exprimă Carnap).⁵ Este preferabil, totuși, să ne axăm pe teza kantiană, pentru o mai ușoară tranziție spre critica lui Kripke. Așadar, în maniera folosită și anterior, teza kantiană exprimată succint este: **O propoziție S este necesară ddacă S este a priori.** Aceasta, combinată cu teza lui Carnap amintită mai sus, rezultă o teză „neo-fregeeană”: **Două expresii „A” și „B” au aceeași intensiune ddacă „A \equiv B” e a priori.**⁶ Iar aceasta din urmă este recuperarea tezei lui Frege pe care o urmărește Chalmers. Dacă o acceptăm în maniera în care a fost formulată aici, problema e rezolvată. Însă, Kripke a arătat că o astfel de recuperare e imposibilă. Critica acestuia se îndreaptă împotriva tezei atribuită anterior lui Kant, anume că o propoziție e necesară dacă și numai dacă e a priori. Conform lui Kripke, multe propoziții necesare sunt cunoscute a posteriori. „Apa este H₂O” este o descoperire de natură empirică, dar Kripke susține că propoziția în cauză este adevărată în toate lumile posibile. Adică au aceeași intensiune. Explicația mai tehnică este aceea că, pentru Kripke, numele proprii și genurile naturale sunt designatori rigizi. Asta înseamnă că ei au, în orice lume posibilă, același referent. Dat fiind faptul că luceafărul-de-noapte s-a dovedit a fi luceafărul-de-diminează, atunci cei doi sunt cu necesitate unul și același lucru. Dacă are dreptate, atunci „sensul” lui Frege este sensibil diferit de presupusul echivalent al său din filosofia lui Carnap, intensiunea.

⁴ Lewis, C. I, „The Modes of Meaning”, în *Semantics and the Philosophy of Language: A Collection of Readings*, pp. 50-67, University of Illinois Press, 1970, p. 57.

⁵ „Noțiunile de apropiere și trivialitate sunt noțiuni de natură rațională, definite în termeni epistemici” Chalmers, David J., op. cit, p. 57.

⁶ Chalmers, David J., *ibidem*.

Rămâne, totuși, o intuiție cum că lucrurile ar fi putut sta altfel. Într-o lume posibilă apa nu e H₂O. Într-o lume posibilă, pare că luceafărul-de-seară poate fi o stea diferită de luceafărul-de-diminează. „Se pare că diferențele cognitive dintre termeni sunt conectate, în vreun fel, cu existența acestor posibilități [„apa nu e H₂O”]. Este, așadar, natural să continuăm analiza în termeni de posibilitate și necesitate pentru a surprinde variile aspecte ale acestor diferențe cognitive.”⁷ Trebuie recreată o punte între modalitate și rațiune care să țină cont de critica lui Kripke. Iar semantica bidimensională vine să răspundă la această problemă.

Să ne amintim exemplul lui Putnam. Există o planetă identică pământului din toate punctele de vedere, mai puțin unul. Pe planeta asta, ceea ce oamenii numesc „apă” nu are formula chimică H₂O, ci XYZ. În rest, se comportă exact la fel ca apa–H₂O. Doar o analiză foarte amănunțită poate scoate la iveală diferența dintre ele. Această planetă identică poate fi considerată o lume posibilă. Conform lui Kripke, intensiunea cuvântului „apă” va alege apa–H₂O în toate lumile posibile. Intuim, încă din acest punct, faptul că lumea *actuală* are un anumit rol în semantica lui Kripke, însă foarte vag. David Chalmers susține că, în situația în care lumea actuală nu ar fi fost aceasta, unde apa \equiv H₂O, ci ar fi fost actuală aceea din exemplul lui Putnam, unde apă \equiv XYZ, atunci intensiunea kripkeeană a cuvântului „apă” ar fi ales, în toate lumile posibile, XYZ. Dacă intensiunea depinde de lumea actuală din care se face afirmația, atunci acest lucru poate fi formalizat sub forma unei funcții ce leagă lumea posibilă de intensiunea ei, $\langle w, i \rangle$. Pentru că intensiunea este, la rândul ei, o funcție de la lume la extensiune, rezultă o structură bidimensională: w₁ este lumea în care H₂O este apă, iar w₂ este lumea în care XYZ este apă. Pe coloana verticală este reprezentată lumea considerată actuală, iar pe cea orizontală lumea contrafactuală.

	w ₁	w ₂	Ceea ce face semantica bidimensională este să înțelegă posibilitatea din
w ₁	H ₂ O	H ₂ O	două perspective. Pe de-o parte, consideri posibilitatea ca actuală. Apoi,
w ₂	XYZ	XYZ	asumi că lumea anterior stabilită drept actuală este fixă și te gândești la
			alte lumi posibile ca la <i>ce nu e, dar ar fi putut să fie</i> . Deci le consideri

⁷ Chalmers, David J., *Two-Dimensional Semantics*, Link: <http://consc.net/papers/twodim.pdf>, p. 3.

contrafactice.

Al doilea mod de a înțelege posibilitatea este cel asumat de Kripke. Presupunem o lume, contrafactuală, în care planeta Venus e observabilă doar dimineața, iar cel mai strălucitor obiect de pe cer în timpul serii este un satelit ce ocupă, pe bolta cerească, fix locul în care ar trebui să fie Venus, dacă ar fi fost vizibil. Ca vorbitori din lumea actuală, nu vom considera situația acestei lumi posibile ca fiind una în care luceafărul-de-seară este respectivul satelit, ci vom considera că această lume este una în care luceafărul-de-seară/luceafărul-de-diminează este invizibil pe timpul nopții. Intensiunea lui „luceafărul-de-seară” va alege planeta Venus în toate lumile posibile în care planeta Venus există, pentru că aceasta este extensiunea expresiei în lumea actuală.

Pe de altă parte, dacă înțelegem posibilitatea în primul sens, și considerăm respectiva lume posibilă drept actuală, atunci intensiunea (așa cum e înțeleasă de Kripke) lui „luceafărul-de-seară” va alege acel satelit al pământului în toate lumile posibile în care el există. Așadar, vedem cum semantica bidimensională ne permite să dăm valori diferite intensiunii kripkeene, în funcție de ce lume e considerată drept actuală. Această schimbare de paradigmă dă seama de diferențele cognitive dintre cuvinte în aceeași manieră în care o face sensul lui Frege. Termenii din lumea actuală se comportă ca designatori rigizi pentru toate lumile posibile înțelese în calitate de contrafactice.

Dar problema e mai complicată. Se poate argumenta, finalmente, că numele se comportă semantic asemeni descrițiilor? Critica lui Kripke se îndreaptă împotriva *posibilității metafizice*. „Kripke menține posibilitatea epistemică ca Hesperus să nu fie Venus; el doar neagă faptul că acest lucru este posibil metafizic”.⁸ Cu alte cuvinte, este posibil ca lucrurile să fi stat altfel, ca luceafărul de seară să fi fost, să zicem, Marte. Astfel că argumentul său este compatibil, susține Chalmers, cu ideea de intensiune *epistemică* asemeni celei explicate mai sus, intensiune care să funcționeze asemeni sensului fregeean. Ne rămâne să răspundem afirmând că diferența între nume și descriții este o diferență semantică ce ține de altceva decât de sensul lor, un anume ceva menit să explice comportamentul lor diferit în înțelegerea de tip metafizic, adică în diferite

⁸ Chalmers, David J., „On sense and Intension”, în *Philosophical Perspectives*, vol. 16, 2002, p. 33.

posibilități contrafactice.⁹ Așadar, orice expresie este asociată cu două intensiuni: una este *intensiunea epistemică*, specifică semanticii bidimensionale, iar cea de-a doua este *intensiunea kripkeeană*, o funcție de la lume la extensiunea specifică ei, unde lumea este luată doar ca posibilitate metafizică contrafactuală. Un nume și o descripție pot avea intensiuni epistemice asemănătoare, dar pot avea intensiuni kripkeene sensibil diferite. Să luăm lumea w_1 , o lume în care „cel mai strălucitor punct de pe cer noaptea” nu e Hesperus, ci planeta Marte. Intensiunea kripkeeană a unui nume propriu, Hesperus, va alege planeta Venus în toate lumile posibile înțelese drept contrafactice. Pe de altă parte, intensiunea kripkeeană a unei descripții („cel mai strălucitor punct de pe cer noaptea”) va alege obiectul ce satisface descrierea în lumea posibilă dată, în cazul nostru planeta Marte. Am spune, prin urmare, că Hesperus este Venus, doar că este invizibil. Intensiunea kripkeeană nu coincide pentru descripție și nume. Am arătat, în schimb, cum intensiunea epistemică răspunde măcar aproximativ de sensul lui Frege. Sensul este cel care dă extensiunea (referința) unei expresii. Ori intensiunea epistemică a lui Hesperus, în situația în care o lume este luată și drept actuală și contrafactuală, va alege Venus în acele lumi posibile unde Venus este cel mai strălucitor obiect de pe cer, și va alege Marte acolo unde acesta este cel mai strălucitor obiect. La fel ca în cazul descripțiilor.

Finalmente, se pare că atât Frege cât și Kripke au avut dreptate. Desigur, un fregeean convins ar putea argumenta că problemele ridicate de intensiunile kripkeene ar trebui evitate pentru că sunt simple probleme logice: numele proprii la Kripke sunt designatori rigizi pentru că asumă cuvântul „actual”. Atunci, „putea să fie cazul ca *actualul* Hesperus să nu fie Hesperus” înseamnă același lucru cu „putea fi cazul ca Hesperus să nu fie cel mai strălucitor obiect de pe cerul de seară”. Descripția și numele propriu pot fi substituie fără probleme, și înseamnă același lucru. Cel mai la îndemână răspuns la această critică este, în schimb, acela că folosirea conceptului de intensiune kripkeeană este mai avantajoasă, chiar și din simplul motiv că schema conceptuală a filosofiei de până acum s-a învârtit în jurul propozițiilor [*propositions*], iar teoria nou-formată poate să asimileze mai ușor din cunoașterea de până acum. Indiferent dacă acceptăm sau nu asta, teza neo-fregeeană a reușit să găsească o metodă prin care semnificația cognitivă să contribuie decisiv la înțelesul unei expresii, și a făcut asta stabilind o punte de modalitate între cele două. A salvat, cu alte cuvinte, triumphiul de aur despre care vorbeam inițial.

⁹ „O trăsătură semantică ce e parte a înțelesului tuturor numelor dar a niciunei descripții, trăsătură care să arate că, în contexte contrafactice, expresia contribuie extensiunea sa actuală”. Chalmers, David J., *ibidem*, p. 36.

Bibliografie

1. Frege, G, *Sens și semnificație*, trad. Sorin Vieru.
2. Carnap, Rudolf, *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*, University of Chicago Press, 1988.
3. Chalmers, David J., „The foundations of two-dimensional semantics”, în *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications*, pp. 55-140, Oxford University Press, 2006.
4. Chalmers, David J., *Two-Dimensional Semantics*, Link: <http://consc.net/papers/twodim.pdf>.
5. Chalmers, David J., „On sense and Intension”, în *Philosophical Perspectives*, vol. 16, 2002.
6. Lewis, C. I., „The Modes of Meaning”, în *Semantics and the Philosophy of Language: A Collection of Readings*, pp. 50-67, University of Illinois Press, 1970.